

צבי מלאכי

משה גדעון אבודינטי ויצירתו הספרותית

פתיחה

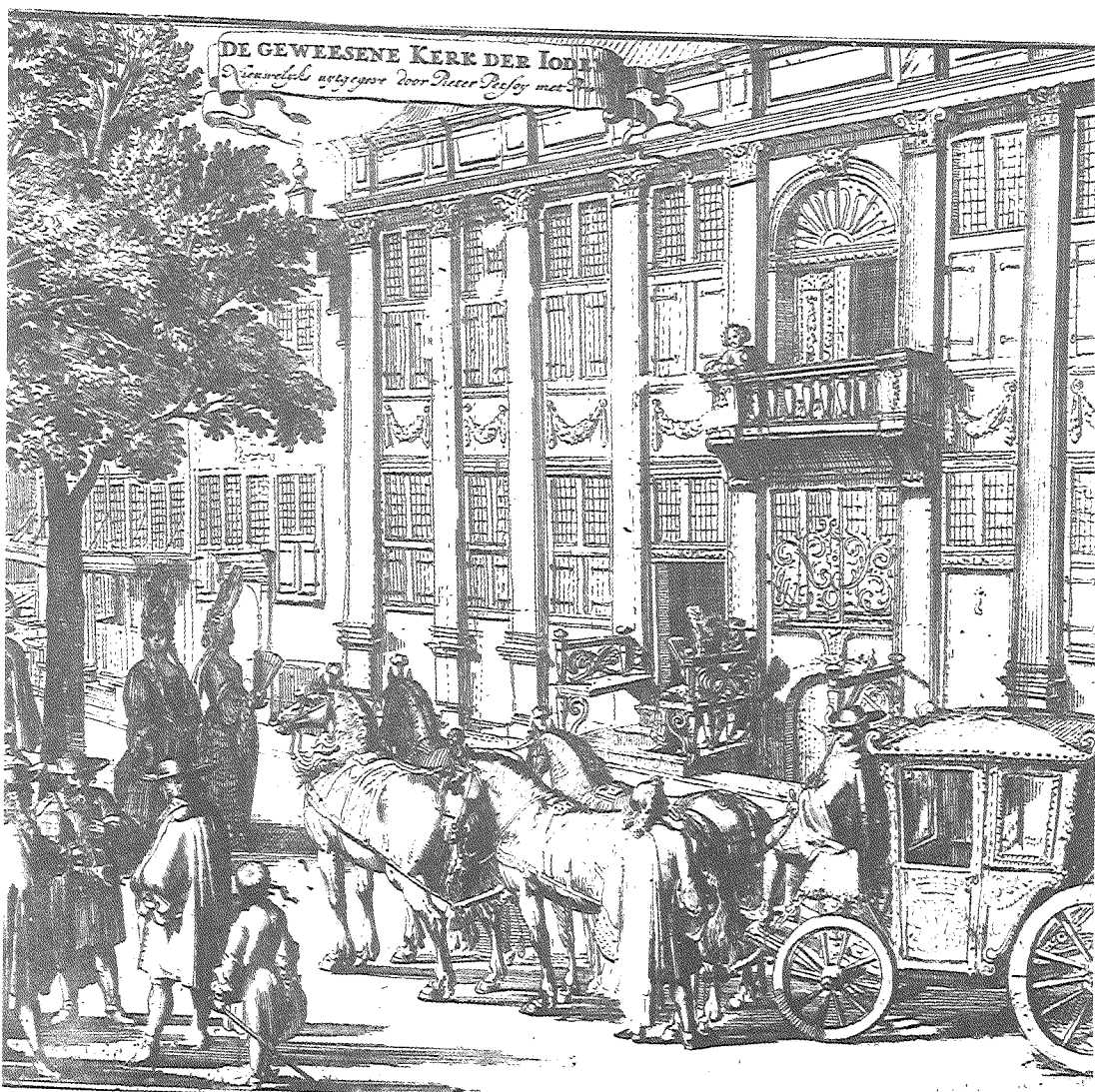
1. בשנת 1599 יצא הצעיר פאולו דה־פינה (de Pina), מרנו־אנוס פורטוגזי, והלך מליסבון אל רומא, כדי להצטרף שם לאחד המיסדרים הנוצריים. בדרכו עבר בליוורנו, כדי למסור מכתב־המלצה לרופא פיליפ רודריגז, הוא אליהו מונטאלטו, איש־מדע מצאצאי האנוסים, שהיה פולמסן, סניגור ליהדות, ואח"כ נתמנה רופא חצר־המלכות בצרפת. במכתב־ההמלצה, מאת קרובו דייגו גומס לובאטו, היה כתוב: קרובנו פאול דה־פינה הולך לרומא להתקין עצמו לנזירות. אודה לך אם תראה לו את הדרך אשר יילך בה. הרופא מונטאלטו הבין את הרמז, והורה לצעיר את דרך השיבה ליהדות. פאולו שב לליסבון כיהודי ירא־שמים, וכעבור שנתיים, ב־1601, יצא לבראזיל עם קרובו לובאטו. אך גם שם לא מצאו מנוח, וב־1604 הגיעו לאמשטרדאם, שם נימולו ונקראו אברהם כהן לובאטו ורעואל ישורון.

רעואל ישורון כבש עד מהרה מקום נכבד בקהילת 'בית יעקב' באמשטרדאם. בשנת 1624 בא לידי כיתוי כשרונו הספרותי, כאשר חיבר בפורטוגזית את היצירה Dialogos dos 7 montes "שיחת שבעת הרים", שהוצגה בביהכ"נ הנ"ל בחג השבועות, על־ידי קבוצת צעירים. זהו שיר־מחזה בשבח אמונת היהדות, ובו משתתפים שבעת הרי א"י: הר ציון, הר סיני, הור ההר, גריזים, הר נבו וכד'. הר נבו הוצג על־ידי נער כבן 14, משה בן גדעון אבודינטי (Abudiente), אשר נולד באמשטרדאם, כנראה, למשפחת אנוסים מפורטוגל, ואשר מאוחר יותר נשא לאשה את שרה, בת רעואל ישורון.

המשורר

2. זמן קצר אחרי כן החל אבודינטי לחבר שירים.

2.1. בשנת 1628, בהיותו כבן י"ח, אירע נסיון ההתנקשות בחיי סוחר־היהלומים היהודי דוד קוריאל. גוי מלייפציג הציג עצמו כסוחר־היהלומים, ובהיותו ביחידות עם קוריאל שלף תער, חתך את גרונו מקצה אל קצה, וחטף את היהלומים. קוריאל רדף בגרון שותת־דם אחרי השודד, והלה נמלט אל גשר שמעל תעלה, אך לקראתו בא איש נושא קורה גדולה, ולכן התחבא בערימות־הנסרים שליד הגשר. אך מנסר־הקרשים ראוהו, והיהודים שנזעקו תפסוהו. התוקף סבר שלא יאונה לו רע, כי לא ייהרג אדם על הרגו איש מן היהודים, אשר בארץ מולדתו (=גרמניה) מותרו מן החזיר אין, מה גם שבדרך נס נרפא קוריאל. אולם דינו של התוקף יצא למיתה וכתרו את ראשו, וגם קבורה לא היתה לו, כי נמכר במאה זהובים להינתח בלימודי ליד"ה העיר, וינתחהו

בית הכנסת הפורטוגזי באמסטרדם

לנתחיו ועורו מעליו הפשיטו. סיפור המעשה נכתב בידי קוריאל בפורטוגזית ב'מגילת קוריאל', ואבודינטי חיבר את הנוסח העברי של המגילה, הנפוצה בכתב-יד², וכתב לה שיר הקדמה. היחסים בין השניים התפתחו עוד קודם לכן, שכן אבודינטי חיבר שיר לכבוד נשואיו של קוריאל³.

2.2. אבודינטי עזב את אמסטרדם לפני שנת 1633, כנראה, שכן בשנה זו כבר

הדפיס ספר בגליקשטאט, גרמניה. עוד בעת שהותו באמשטרדאם חיבר את קובץ־שיריו החשוב 'אבני שהם', ...'הנם ק"ב שמיניות, סולת נקיה מנופה ביי"ג נפה". קובץ זה לא זכה כנראה לפרסום רב בחיי המחבר, ורק אחרי מותו הוציאו מן הגנוזים בן־המחבר, כנראה הוא גדעון, שקורא על שם סבו. הבן היה קרוב אצל השירה ואף כתב שיר הסכמה, בסמוך לשיר הסכמה של אביו (1673), ל'אסירי התקוה' (מחזה) של יוסף פינסו. בהקדמתו לכתב־היד המתוקן של 'אבני שהם', הכתובה משום מה בפורטוגזית ולא בעברית, אומר הבן: 'הנה אלה ק"ב שמיניות המיוסדות במידה במשקל ובמשורה אשר מצאתי בקונטרסי א"א נ"ע, וכשהבינתי בספרים וראיתי את כל המעשים והנם במכתבם מלוכלכים ומטושטשים, ... והכל היה מבולבל ומדולדל, אמרתי אל לבי... וכתבתים בחרט אנוש בעיון רב... עוד מצאתי באיזה שמיניות נוסחאות שונות, ולצאת ידי כולם... שמתים בצידם ובנתי אצלם ציון והנו: נ"א... וכאשר נסע אבי לבית עולמו בג'ע מנחתו ואינו יכול לתקן המעוות, יעבור תחת רשות הפיטנים אשר הורשו לצאת מעט מן הדרך אשר צווה ולנטות על ימינם או על שמאלם'⁵.

שירי אבודינטי זכו להערכה רבה במיוחד במאה ה"ח, כאשר גברה ההתעניינות והתבלטה המגמה לחקור את תולדות החברה והתרבות היהודית באמשטרדאם. יש בידינו לפחות חמש העתקות של 'אבני שהם': העתקה מאת בנימין דיאש ברנדון עם הקדמה מאת משה בילמונטי משנת 1714 (?); העתקה מאת שלמה ד' קושטא עטיאס מלונדון, והוא כקודמו מציין את המחבר בתואר מוהר"ר, מ"1718; העתקה מאת יסד"ל (יוסף סואסו דה לימא?) באמשטרדאם, מ"1758, ועוד⁶. בשלהי המאה שלח המשורר דוד פרנקו־מנדס שירים אחדים של אבודינטי ל'המאסף', כרך ראשון (1785: עמ' ה, סה), והפייטן הדרשן יצחק כהן בלינפנטי נטל שורות מ'אבני שהם' ובנה עליהן שירי שמינית שלו (כת"י אמ"ד עץ חיים EH 47 B 26). נראה שבני המאה ה"ח העריכו את הלשון, דרך המליצה, התכנים והצורות של שירי אבודינטי, אשר כהנה לא נהיתה מיום היות משוררים על הארץ, כדברי ברנדון. הכל מדגישים כי אלה שירי שמינית שקולים, ואפשר להסיק מכך כי אבודינטי הוא הראשון – או מן הראשונים – שחיבר באמשטרדאם קובץ שמיניות עבריות שקולות, מדוייקות בצורתן לפי כל כללי הפרוודיה. (שמיניות עבריות בודדות נתחברו אולי כבר בתקופת ר' יצחק עזיאל, שבא לאמשטרדאם מִפָּאס ב"1610).

השירים ב'אבני שהם' הם שירי חכמה ומוסר, ומהווים חוליה בשרשרת ארוכה של יצירות מסוג זה. ראוי להזכיר בהקשר זה את שירי יוסף צרפתי מרומא (מת 1527), שחיבר שירי פרישות בצורת שמינית, והם דומים בסוגם ובענייניהם לשירי משוררנו. (שירמן, השירה העברית באיטליה, עמ' רכ"ו). גם שמואל ארקיוולטי האיטלקי מביא אוקטאבה בספרו 'ערוגת הבושם' (1602), והשפעתו ניכרת על משוררים איטלקיים אחרים שחיו במאה ה"ז (כגון יוסף ידידיה קרמי, כנף רננים, 1626, ששיריו דומים קצת לשירי אבודינטי). אבודינטי קיבל כנראה מן האיטלקים, והעביר את החידוש לאמשט־רדאם, בכך שחיבר שמיניות, ובכך שתיאר את הז'אנר בספר הדקדוק והפואטיקה שחיבר ב"1633 (ראה להלן), ספר שנפוץ בקרב משכילים ומשוררים כדוד פרנקו־מנדס. משה זכות (?–1697) ביצירתו 'יסוד עולם' הכתובה בשמיניות, חיקה כנראה סונטה של

אבודינטי, שהובאה בספר הדקדוק הנ"ל:

אבודינטי:	מי זה ואי זה הוא מחוסר דעת
	יחטא וירשיע בעזות מצח
זכות:	מי זה ואיזה הוא אשר בבעל
	שלח כצר ידו בעזות מצח

(שירמן: השירה העברית באיטליה, רפ"ט)

נראה שהחידוש בשירי אבודינטי קסם לחרוני אמשטרדאם, והיו גונבי שיר שנטלו משיריו וייחסום לעצמם. כנגדם התריס בן-המשורר בסוף הקובץ דברים 'כלפי סוררים סרים, ומשתמשים בעמל קדושים ועל עצמם ההלל גומרים...'. אף הוא חיבר שירים אחדים על גונבי השיר, וגם את המעתיקים לא הוציא ריקם: 'מפאת המעתיקים זה מזה ויש בם אשר לא ידעו ולא יבינו פרק בשיר לכן יש טעויות, וצריך רוחב לב לתקן הכל על נכון ולסקל מאבן המעוות למען תהינה אבני שהם אבנים שלמות' (כ"י עץ חיים 12 47 D).

הקובץ נקרא 'אבני שהם' על שם המחבר משה, וגם שלוש השמיניות הראשונות באקרוסטיכון משה: הראשונה טוריה פותחים באות מ', השנייה באות ש', והשלישית באות ה'. ברור שמספר השמיניות בקובץ - 102 - הוא מכון, שכן השיר השלישי פותח: 'הנה מאה בתים אשר פניתי / הכין לך מקום ולגמולים'. משמע, ידע המשורר מראש כי יכתוב מכאן ואילך מאה שירים. אפשר שהתכוון למספר זה והשניים הראשונים הם תוספת מבוא, ואפשר כי התכוון לכתוב 102 שירים כמספר אבודינטי, או, כפי ששמו נכתב לעתים: אובידינטי. (ברור כי הצורה האחרונה היא המקורית).

2.3. מלבד 'אבני שהם' חיבר אבודינטי שירים לעת מצוא: לנישואין, לכבוד בניו גדעון ורועיאל (שנקרא בשם אבי אמו, רעואל ישורון)⁸, לבניין בית-הכנסת החדש באמשטרדאם, קינה גדולה משמיניות (1672), שירי מצבות, שיר עגולה לכבוד הספר 'אור חדש' של חיים בוכנר (1675, ולא נדפס בספר), שירים כדוגמאות לסוגים השונים בספר הדקדוק שלו, וכן י"ד שמיניות בעניין ויכוח הלכתי שהיה לו בשנת 1678. גם הדבר הזה עשה המחבר הלז: חם הָרַב שָׁבָא בָּאָב שֶׁבַר הַמֶּחֱ, - משפט הנקרא פנים ואחור... שיר הסכמה 'מַחְבֵּר מְדַבֵּר' נדפס למחזה 'אסירי התקה' של יוסף פינסו (אמ"ד, 1673, דף 11).

המדקדק

3. בשנת 1633 כבר התגורר אבודינטי בגרמניה כנראה בגליקשטאט שליד האמבורג, שם הדפיס את ספר הדקדוק שְׁלוֹ (1633, Grammatica Hebraica Hamburg). הספר נכתב בפורטוגזית, אך נדפסו בו לראשונה שירים עבריים של מחברנו, שהביאם כדוגמה לסוגי השירה השונים, הנזכרים בחלק הרביעי שבספר. חלק זה דן בפואטיקה של השירה העברית החדשה, ומשוררנו מביא דוגמאות משלו לסוגים השונים של השירה: סונטה, אוקטאבה-שמינית, ושיר הד. בין החידושים והקוריוזים הוא מונה שיר מורכב משמות פרטיים, ושיר לאבירינט. אפשר שבהיותו הספר החיבור הראשון (?) בפורטוגזית על אודות הפואטיקה של השירה העברית הוא זכה לתהודה רבה

באמשטרדאם, והמשורר דוד פראנקו־מנדס פירסם מתוכו את הסונטה וחלק מאוקטאבה (מ'אבני שהם) בקובץ הראשון של ההשכלה, 'המאסף', בשנת 1785 – מאה וחמישים שנה לאחר הפרסום הראשון של השירים! (השירים נכללו גם ב'ביכורי העתים', כרך ג 22) משה זכות בספרו 'יסוד עולם' חיקה את פתיחתה של הסונטה, ויצחק בלינפנטי, חברו של פרנקו־מנדס, השתמש בטורים מהשמינית של אבודינטי כבסיס ליצירת שמיניות משלו ('אתמול לבושך בוץ מעיל סרוח'; 'היום לבושך בוז מעיל סרוח').

אמונתו התמימה של אבודינטי מתגלית בהקדמתו לספר, שהיא הקדשה לה: 'אל מלך מלכי המלכים הקב"ה! הנה מנהג פשוט הוא בין רוב המחברים ליחד וליחס פעולותיהם אל מלכי ושרי בשר ודם אשר כמותם מחומר קורצו. אמנם אני הצעיר מעבדיך חפצתי להטות אשורי מנתיבותם, ומעל השבולים האלה, אשר כדל לקטתי בין העומדים אחרי הקוצרים בין עזן שפת הקודש, ראיתי גם רציתי להעלותם על מזבח תהלתך, על יְדֵי משה עבדך'.

נראה כי בעיר גליקשטאט חי המחבר תקופת מעבר בטרם עבר להתגורר בהמבורג.

השבתאי

4. בשנת 1666 מכהן אבודינטי כראש ישיבת 'שערי צדק' בהאמבורג, ישיבה של 'בעלי־בתים' וסוחרים אמידים, שנוסדה עם התעוררות התנועה השבתאית. אבודינטי פעל במשך עשרות שנים כמורה וכמדקדק בין הספרדים בהאמבורג ובסביבתה (גליקשטאט), ובשנת תכ"ז (1666) שימש פרנס התלמוד־תורה של הקהילה, והיה מן המאמינים הנלהבים בשבתי צבי. הוא דרש לפני בני ישיבתו דרשות רבות על הגאולה, וכתבן לעצמו בעברית. בקיץ תכ"ו, כשנתקבלו הידיעות על מאסרו של ש"צ בגאליפולי, תירגם אבודינטי את דרשותיו לספרדית והדפיסן בגליקשטאט, בלי ליטול רשות מפרנסי קהילתו. אלה נבוכו מאוד בשל גילוי־לבו של המחבר, שעבר על כל איסוריהם שלא לדבר על עניין זה בפני הנוצרים, והדפיס ספר שלם על הגאולה השבתאית בלועזית!¹⁰

Fin de los Dias

Publica fer llegado el fin de los Dias pronosticado por todos los Prophetas y explica muchos paflos obscuros de la Sacra Biblia

Compuesto

En la lengua Sancta y Reduſido ala española por

MOSSEH
Hijo de GIMON Abudiente
Dirigido ala muy noble YESHUBHA SHAHARE ZEDDEK, en 10 de Metchem, anno 5426

en
GLUCKSTADT.

שער הספר
"קו הימין"
למשה אבודינטי
(מתוך הספר):
"שבתי צבי והתנועה
השבתאית בימי חייו"
מאת גרשם שלום.
הוצאת עם עובד.)

הספר, שהוקדש לחברי ישיבת 'שערי צדק' ליום 'י' מנחם אב תכ"ו, נקרא: Fin de los Dias קץ הימים, מבשר ביאת קץ הימים שניבאו הנביאים ומבאר הרבה מאמרים שתומים בתנ"ך הקדוש. נתחבר בלשון הקודש ותורגם לספרדית בידי משה בן גדעון אבודינטי... פרנסי הקהילה חששו כי פרסום הדברים עשוי לסכן את מעמד היהודים בקרב הנוצרים, והחליטו לגנוז את הספר עד בוא השעה הראויה. ואכן, מכל המהדורה נשתמר כנראה טופס אחד ויחיד, בספריית 'עץ חיים' באמשטרדאם. אבודינטי חישב את קץ הגאולה השלמה לשנת 1668, והסביר את מאסרו של ש"צ בהשוותו אותו למשה רבנו, הגואל הראשון, שלפי האגדה נאסר בהיותו במדין, וה' שיחררו כדי לגאול את ישראל. נראה כי, אחת הדרשות נפוצה גם באמשטרדאם, ואולי שם שמעה איש צרפתי שתירגמה לצרפתית ושלחה לידיעתם של אצילי צרפת, שביקשו לדעת את המתרחש בעולם¹¹.

אי־שההלכה

5. מסתבר כי אמונתו של אבודינטי בשבתי צבי לא האריכה ימים, והתלהבותו נסתיימה במפת־נפש. בשנים שאחרי־כן חיבר מספר שירים לעת־מצוא, כגון השיר המשורשר המוזר בהקדמת הספר 'פרדס שושנים' (אסירי התקוה) של יוסף פינסו (אמ"ד תכ"ח) ו'שיר עגולה' לספר אחר (1675). והנה בשנת 1678 אנו מוצאים אותו מתעסק בהתכתבות בענייני הלכה. בט"ו בשבט תל"ח הוא כותב לר' יצחק פרוק¹² לאמשטרדאם ומתלונן על שלשה עניינים:

א. על שהוחלט לתבוע תשלום בעד דיון משפטי בבית־הדין הרבני באמ"ד...בנטילת שכר מיד בעלי דינים במשפט קפדנים דנים מדנים בשעה שמצה (=ריב) וצרור הכסף מונחים לפניהם, וטעמיהם ומעשיהם על דרך הנסתר ועל חכמת הקבלה (=קבלת כסף)...

ב. על שהחזן בהאמבורג שינה בנוסחי התפילה, כגון 'בחזרת הש"ץ בתפלת מוסף ליוהכ"פ התחיל הרב החזור בקדושת 'כתר יתנו לך' בנוסח חדש, ממש לא נשמע בקהילתנו עד היום, ופתח ואמר במקום 'כתר' - 'בשנת מות המלך עוזיהו' עד סוף הפסוק, ואחרי 'שרפים עומדים וגו', וקרא זה אל זה ואמר קק"ק ה' צבאות מלוא כל הארץ כבודו, 'כבודו מלא עולם' עד גמירא, ודלג כל 'כתר יתנו לך' ולא הזכיר ממנו אפילו אות אחת עד 'וקרא זה', וכן עשה ג' שנים מיום שנתמנה על הקהל, אלא שבכל שנה ושנה שינה קצת שינוי מטבע... ואני נוראות נפלאתי על שנוי המטבע שטבעו חכמים... ועל טורח הציבור כי האריך בניגון מאור, וכן על ההפסק ועל קריאתו לסירוגים הקדושה, ואני לא שמעתי גם בעיר הגדולה אמשטרדם עיר מולדתי גם פה המבורג זה יותר על חמשים שנה..."

ג. 'ואחרי כן יצא בכוח גדול וביד חזקה ודלג ג' דפים רצופים ממחזורנו אחר עבודת כהן גדול מזריחמתי את אשר ארחם' עד 'לפני ה' תטהרו', וביטל את הקהל מכל הפזמונים ומכל התחינות אשר נהגו בם". בעקבות המכתב חיבר אבודינטי במר לבו י"ד שמיניות על העניין, תחילתן: 'מנהג הלכה גם סברה'. השמינית האחרונה היא:

למה בדילוג נקראה הלל
ש'לש ר'פי מחזור שלש שנים?
כי מנעו קהל בהתפלל
שירים ופזמונים ותחנונים.
על מה כיום איום להתגולל
באו, להפך חק לראשונים?
מי יאמין להם ומי ישמע
כי נגרה עין וכן תדמע.

תשובתו של הרב סרוק לא נשתמרה בידינו. על כל פנים, אבודינטי אינו משתכנע ומגיב במכתב נוסף מיום ב' ניסן תל"ח. הוא חוזר על טענותיו, ובין השאר הוא שואל: האם המנהגים יהיו משחקי-לדים היום נחזיק ומחר נבטלם ואח"כ נחזירים: האם הם מתחלפים כמנהג הלבושים הנקראים הלימוד?

מתשובת הרב סרוק, שנכתבה ביי"ד למב"י (כט ניסן), מסתבר כי מאחורי המכתבים התמימים מסתתרת 'פרשה' מסוימת של הסתה נגד סרוק ונגד רבני אמשטרדאם. תשובתו פותחת בתארי-כבוד לאבודינטי, אך עד מהרה מתגלה קצפו: "חם לבי בקרבי ואש הקנאה עצורה בעצמותי... על השקרים והכזבים אשר כתבו למכ"ת (=למעלת כבוד תורתו)... ומי יחוש על איש אחד מעיר קטטה מזה ומריבה מחרחר ומשלח מדנים, ושניים ממספחה צרעת ממארת הקנטור והנצוח, מהרהרים אחרי בעלי ההוראה מטילים מים בקודשיהם... ועושים את התורה פלסתר בפרושים זרים ובמעשי חודדים באים עליה מאחורים שלא כדרכה. ואם לא חששתי שיפול מכתבי ביד זר הייתי מספר לך דברים..."

שער "ספר ווי העמודים"
למשה אבודינטי.

בארבע פינות השער:

ציורי ארבעת השליחים הנוצרים...

(כת"י STJ, אדלר 2248)

נראה שמישהו בא מאמשטרדאם, השמיץ את הרב סרוק, ואולי ביקש דין חוזר אצל אבודינטי. לעצם העניין עונה סרוק כי התשלום נגבה מ'המעמד' או מבעלי-הדין טרם בואם לדין, כעמלת בית-הדין, ואלו בעניין נוסח ה'קדושה' – מנהג זה הובא כנראה על-ידי הרב יצחק עוזיאל, שבא מצפון-אפריקה¹³ לכהן כרב באמשטרדאם (1610). המנהג בוטל לפני כשישים שנה, אך החזן בהאמבורג החזירו.

פטירתו

6. בתקופה שאחרי כן כתב אבודינטי את 'ווי העמודים' – רשימת המילים הפותחות באות ו' שאפשר להעמידן בראשי העמודים של ספר-התורה, כך שכל העמודים, פרט לחמישה, יתחילו באות ו'. החיבור הועתק ב-1718 בלונדון ע"י שלמה ד' קושטא עטיאס. ספר-התורה נכתב בשנים תל"ח–תמ"א¹⁴. משה בן גדעון אבודינטי נפטר ביום ב' אדר שני שנת חתם (1688), בהיותו בן 78 שנים, ונקבר בהאמבורג. בנימין דיאש בראנדון העתיק את נוסח הציון על מצבתו, הכתוב בשתי שמיניות:¹⁵

אוי לי ומי הוא זה ינהגני
 על מות קָעַת לספור ועת לקבור
 לא בן נָאָב ואח ינהלני
 חכם ולא עשיר ולא גבור.
 מי על פְּדוֹת יבוא ויגאלני
 או פּוֹ עָלַי כְּפָר אֲנִי אֲצַבֵּר
 אוי לי וזה לי ואני ידעתי
 כי כל יְמֵי הַבְּלִי לְרִיק יִנְעָתִי
 עוד

שנים שְׁמוֹנָה לִי עָלַי שְׁבָעִים
 גַּם קָרְבָּה עָתִי מְקוֹם שָׁם קָבֵר
 אֲשַׁכַּח יְמֵי תַבַּל וְשַׁעֲשׁוּעִים
 ואומרה: בני, אני הגבר
 אעתיר בעודי חי כשיר נעים
 על יום תחייתי לְחַלִּיף אֲבֵר
 לעוף בעוף נודד וכדרור
 לתור לרוחי אור וקָר דְּרוֹר¹⁶

הערות

1. כת"י עץ חיים 29 E 48 (קטלוג פוקס L. FUKS מס' 304). נדפס באמשטרדאם 1767 בידי יצחק כהן בלינפנטי. תרגום אנגלי בידי פיליפ פולק, *The American Sephardi*, כר' 4 (1970) עמ' 48-88. על רעואל Reuel Jesurum – ראה ערך באנציקלופדיה יודאיקה, 1970; בצלאל רות, תולדות האנוסים, (תשי"ב), עמ' 221; *Studia Rosenthaliana ix* (1975); no. 2 p. 36-37.
2. קטלוג ספריית עץ-חיים מאת פוקס, מס' 342 (עם תרגום לפורטוגזית), 343 ר-345 (פורטוגזית), 344 (מגילת קלף עברית, כנראה אוטוגרף של אבודינטי), התרגום הפורטוגזי נדפס בקואימברה 1965. השיר של אבודינטי כתוב גם בכת"י מס' 431 בקטלוג: קובץ 'פרחי שירה' של דוד פרנקו-מנדס 3 EH 47c, ומס' 275: 26 B 47 EH. במקום אחר אומר פרנקו-מנדס שאבודינטי תרגם לעברית את הסיפור שחיבר קוריאל, וכתבו על מגילת קלף. סטודיה רוונטליאנה הני"ל, עמ' 38.
3. כת"י אדלר 2248 ותצלומו במכון לצילומי כת"י עבריים ס' 29387. (ראה גם קטלוג מס' 71: 47B4 EH על שרה ודוד קוריאל).
4. כת"י עץ חיים 12 D 47 סרט המכון 3561. יתכן שכבר ב-1628 היה אבודינטי בהאמבורג, ושם תרגם את מגילת קוריאל.
5. שם, בתרגומו של המעתיק.
6. שני טפסים בבדליאנה באוקספורד, טופס בקולומביה נ"י, טופס ב'עץ חיים' אמשטרדאם, טופס ברוונטליאנה אמשטרדאם.
7. על בלינפנטי ראה: צ' מלאכי, פי המדבר – יצחק הכהן בלינפנטי. בקובץ: מחקרים על תולדות יהודי הולנד, א' (תש"ה), עמ' 123 ואילך. ועיי"ש הערה 1. בלינפנטי הוא שההדיר את שיחת ההרים של רעואל ישורון, בשנת 1767, והוא שחיבר קובץ 'עטרת פז' (בכת"י) – פ"ז שמיניות, שהושפעו גם מאבני שהם'.
8. לתולדותיו ראה: בצלאל רות, תולדות האנוסים (תשי"ב), 222-223. מצאצאיו התנצרו ונבללו באצולה הבריטית.
9. על פי 70 P. 9 (1860) MGWJ vol. 9. בטופס הספר שבספרייה הלאומית בירושלים חסרים הדפים הראשונים הכוללים את ההקדשה. י' מלקמן טוען כי הספר נדפס שנית באמשטרדאם ב-1675. J. Melkman, David Franco Mendes (1951), p. 127 n. 23.
10. הבאתי כאן, בקיצורים ובקצת שינויים, דברי ג' שלום בספרו 'שבתי צבי' עמ' 486-490. הוא הרחיב בעניין ואף צירף תמונת שער הספר פרוטוקול ההחלטה מיום ג' אלול 5426, ראה: 290 p. (1930) JJLG XXI.
11. ג' שלום, שבתי צבי, עמ' 359, 360 (הערה 2).
12. כתבי"ד עץ חיים 4 C 47 (קטלוג פוקס 352. סרט המכון 3584); 26 B 47 (קטלוג 275, סרט 3515); קולומביה 9 AB X893 (ס' 23299).
13. דוד פרנקו-מנדס, קול תפלה וקול זמרה. כת"י עץ חיים c 15, אמ"ד 1769. מהדורת צילום של האוניברסיטה העברית, עמ' 13: "הוא השכיל מאד בחכמת האלוהות, בתכונה, בניגון הכנור, בחכמת המספר ובמלאכת השיר".
14. כת"י ENA 2248 סרט המכון 29387.
15. כת"י בודליאנה 1993 סרט המכון 19155.
16. משקל השירים משולב: משקל היתדות והתנועות במדוייק (מתפעלים מתפעלים נפעל או נפעלים) ומשקל הברות האיטלקי: בשיר הראשון 10 הברות בכל טור – כולל שוואים – וחרוז מלרעי. בשיר השני והשלישי: חרוז מלעילי ומלרעי לסירוגין, בטורים בחרוז מלרעי 10 הברות, בטורים בחרוז מלעילי – 11 הברות (אנזקסילבי). בשני הטורים האחרונים משמש שוא במקום התנועה שלפני האחרונה בטור.

מכון כץ לחקר הספרות העברית,

אוניברסיטת תל-אביב.